

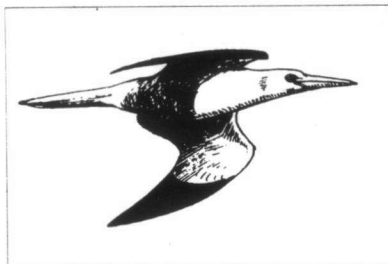
Herkomst en betekenis van een aantal Nederlandse en wetenschappelijke vogelnamen

Jan K. Nijhof

Via een gek naar het klooster

Een intrigerende naam is *jan-van-gent*. In de 17e eeuw kreeg hij die naam van de walvisvaarders, maar de reden is onduidelijk. *Gent* is een oud woord voor mannetjesgans. Het heeft dezelfde basis als het woord *gans* zelf en gaat waarschijnlijk terug op het oudindische *hamsa* = gans. Volgens de deskundigen is het woord *kanoet* / *knot* hier eveneens mee verwant (de engelse naam van de kanoet is *red knot* en de duitse *Knutt*). Hoe en waarom jan er voor gekomen is, is onduidelijk. De *jan-van-gent* heet officieel *Morus bassanus*. *Morus* is latijn voor gek, de vogel maakt op het land namelijk een behoorlijk onbeholpen indruk. De soortnaam komt van Bass rocks, een gentenbroedplaats in Schotland. Een oudere naam is *Sula bassana*. *Sula* komt uit het oudnoors, en betekent waarschijnlijk zo iets als gekruiste vleugeltoppen (als de vogel zit). Die vormen dan een vork. Daardoor zijn sommigen geneigd een verband te zien tussen *Sula* en *zwaluw* / *svala*. Die vogel wordt immers gekenmerkt door zijn vorkstaart. In het Duits heet hij de lummel van Bass (*Basstölpel*), in het Frans de gek van Bass (*fou de Bassan*) en in het Engels *gannet* (= gent). Een ouder woord voor *aalscholver* is *schollevaar*. De uitgang *aar* is er waarschijnlijk aangeplakt onder invloed van het middelnederlandse woord *aren*, *aer*, wat arend betekent. In verwante oudere talen komen

scholver, *schulver*, *skolfer* (fries) voor. De basis is waarschijnlijk een woord waar ook schrappen en schrapen van afstammen. De vogel is dus genoemd naar zijn geluid. De aal is er waarschijnlijk voor terecht gekomen doordat vissers vonden dat hij een geduchte concurrent was als palingvisser. In het Engels heet hij *cormorant*, in het Duits *Kormoran* en in het Frans *cormoran*. Dit woord is een samenvoeging van *corp* = raaf (vergelijk het Latijnse *corvus*) en *marenc* = zee, verwant aan het Latijnse *mare* = zee en het ne-

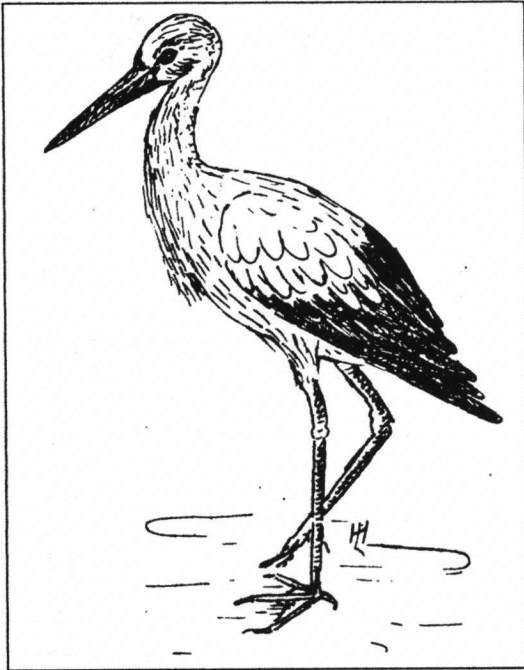

Jan van Gent Tekening: Ronald Sinoo

derlandse meer. Het is dus een zeeraaf. Het wetenschappelijk Latijn vindt het weliswaar ook een raaf, maar kiest voor het Griekse woord *corax*. Hij heet *Phalacrocorax carbo*, de kaalkopraaf met de houtskoolkleur. De vogel heeft immers een gele, naakte gezichtshuid en een zwart lijf. De Zuid-Afrikaanse Boeren noemen hem duiker, onze duikers komen daar immers niet voor. De ondersoort die daar voorkomt, houdt levenslang de witte borst die hier alleen jonge vogels hebben: *witborsduiker*.

Een oude vorm van roerdomp is *roesdom(mel)*. *Roes* betekent bies, vergelijk het woord *rus*. *Roer* = riet. *Dommen* of *dompen* is een dof geluid maken. De wetenschap is het daar wel mee eens: *Botaurus* = brullende stier, *stellaris* = stervormig (de tekening op de veren). In het Middelnederlands heette hij ook wel *butoor*, in het Frans heet hij nog *butor*, in het Engels *bittern*. Het komt van het Latijnse *butio* = roerdomp. Dat is weer afgeleid van *butire* = het schreeuwen van dieren en daaraan heeft men dus, om het nog mooier te maken, nog die *taurus* = stier geplakt. De Boeren hebben geen boodschap aan zijn geluid (logisch, hij verblijft daar 's winters) en noemen hem *grootrietreier*. *Butire* is ook de basis van *Buteo*, de wetenschappelijke naam van de buizerden, direct ontleend aan het Latijn. *Butire* zit ook verstopt in *buizerd* zelf, *buse* (Frans), *bussard* (Duits), *buzzard* (Engels).

De *ooievaar* is niet alleen een brenger van baby's. Het eerste deel van het woord, evenals bij de dialectnamen *uiver* (de naam van de Fokker van de beroemde postvlucht naar ons Indië), *eiber*, *aber*, gaat terug op een woord dat geluk, bezit, rijkdom betekent. Het tweede lid schijnt een woord voor dragen, brengen te zijn, vergelijk het woord *baren*, to *bear* in het Engels. Een op het huis broedende ooievaar brengt geluk

Ooievaar

aan de bewoners ervan. Eigenlijk brengt hij trouwens geen baby's, maar volgens het oude volksgeloof de ziel voor de baby, die op het punt staat geboren te worden. Het kan echter zijn dat men in de loop der tijden inmiddels vreemde en onbegrepen woorden heeft omgezet in woorden die men wel begreep en die er min of meer op leken. Dan zou de geluksbrenger van later datum zijn en zou het eerste lid met water samenhangen en het tweede teruggaan op *varu* = gaan. De geluksbrenger is dan oorspronkelijk slechts een door plasdras stappende vogel. Hij heette vroeger trouwens ook wel *stork* en zo heet hij nog in het engels en in het Duits (*Storch*). Dit stoelt op *sturken*, *storken* = stijf worden, stollen. De babypostbode werd dus genoemd naar zijn stijve lopen. Bij de Romeinen heette hij *ciconia*. Dat is ook zijn wetenschappelijke naam, zij het dat het, omdat er sinds Linnaeus een geslachts- en een soortnaam moet zijn, *Ciconia ciconia*

is geworden. De Fransen maakten daar *cicogne* van. Frans is immers een romaanse taal en dus moet je daarin vaker latijn verbasteren dan in germaanse talen als Nederlands, Duits en Engels, anders zou de naam romaans onverdiend zijn. *Hoën* bestond al in het Middelnederlands. *Haan* en *hen* zijn in wezen hetzelfde woord. Een klinkerwijziging in hetzelfde woord komt immers veel voor tussen dialecten en talen: vijf, vaif, vief. De vorm *haan* is

waarschijnlijk ouder en heeft een connectie met woorden in oudere, niet-germaanse talen waarvan de betekenis verband houdt met zingen. De *haan* is naar zijn gekraai genoemd. Het *waterhoën* heet in het wetenschappelijk *Gallinula chloropus*, het kleine hoën (kipje) met de groene poten. *Gallinula* is een verkleinwoord van *Gallus* = hoën, kip, *chloros* voor heldergroen kennen we uit chlorofyl en *pus* is hier dus geen etter maar poot. Het had dan ook eigenlijk *pes* moeten zijn. In het Afrikaans is het een *groot-waterhoender*, waaruit maar weer eens blijkt hoe een klein kippetje groot kan zijn, in het Engels een *moorhen* = moeras-hen, in het Duits *Teichhuhn* = vijverhoën. De Fransen maken er een dubbele kip van: *gallinule* (= kippetje) *poule d'eau* (= waterkip). Laten we nu eens kijken naar een eendensoort: de *smient*. De naam is vermoedelijk een samenstelling van een woord dat behoort bij *smal* = klein en eend. Een *eend* heette in het

middelnederlands *e(e)nt*, *eynt*, *aent*, en in verwante talen *anet* en *anut*. Dat is dus eenvoudiger dan u dacht. Het Engelse woord *smew* heeft dezelfde afkomst. Dat is echter niet de naam voor de smient maar voor het *nonnetje*. *Anet*, *anut* enz. koppelt weer soepeltjes aan het Latijnse *anas*, wat tevens de wetenschappelijke geslachtsnaam van vele eenden is en van de smient was. De laatste heet namelijk nu kennelijk *Mareca penelope*. *Mareca* komt van de Braziliaans-Portugese naam *marréco* voor de kleinere soorten eenden. In de Romeinse mythologie was *Marica* een waternymf. *Penelope* is wel grappig, het heeft namelijk niets te maken met de vrouw van de Griekse held Odysseus. Het is gewoon een schrijffout. Volgens de naamgevingsregels binnen de zoölogie mag zo'n fout niet meer verbeterd worden. Het had *penelops* = veelkleurig moeten zijn. In het Duits en Frans heet hij *fluiteend*, een toepasselijke naam. In het Nederlands zijn fluiteenden echter eenden uit het verre buitenland van het geslacht *Dendrocygna* = boomzwaan. De witwangfluiteend uit Afrika heet in het Afrikaans *nonnetjie-eend* en zo zijn we weer terug bij het klooster... Een goede plaats om het bovenstaande eens rustig te laten bezinken.

Literatuur:

Behalve de de vorige keer genoemde bronnen:
Blok, H. en H. ter Stege: De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis. 2e, verbeterde, druk, 2000. Eigen uitgave, verkrijgbaar via www.bergboek.nl.
Jobling, James A.: A dictionary of scientific bird names. Herdruk, 1995, Oxford University Press, Oxford. ISBN 0198546343.